

מן הספרות המקצועית

תמר שפירא וח'אלד עראר, סיפורי חיים של מנהלות ערביות בישראל: מבט חברתי, תרבותי, פוליטי ומקצועי. חיפה ואור יהודה: פרדס והמרכז ללימודים אקדמיים, 2015. 182 עמ'.

עמיה ליבליך

הספר "סיפורי חיים של מנהלות ערביות בישראל" מאת תמר שפירא וח'אלד עראר מצטרף למספר הולך וגדל של ספרים המתארים תופעות חברתיות בישראל באמצעות סיפורי חיים, כלומר מתוך התמקדות בנקודת המבט הסובייקטיבית של המספרים על התופעה ומתוך התבססות על ציטוטים נרחבים מדבריהם, כפי שנאמרו בריאיון מחקרי. ככלל, אני תומכת נלהבת בהתפתחות מחקרית זו בשל יכולתה הכפולה - ללמד על תופעות חבויות מחד גיסא, ולהגיע לקהל קוראים רחב גם מחוץ לתחומי האקדמיה מאידך גיסא. רבים כבר ציינו את הקשר בין מחקר איכותני בכלל, ובשיטת סיפורי חיים בפרט, לבין המאבק העולמי למען צדק חברתי והשמעת קולות מושתיקים בחברה. במילים אחרות, פרסומן של עבודות הנעשות בשיטה זו של מחקר מעודד תהליכי שינוי, ובמקרה שלפנינו - שבירת תקרת הזכוכית שהיא בבחינת מהסום בפני כניסת נשים ערביות לעמדות של מנהיגות וניהול.

הספר שלפנינו מציע שילוב מאוזן בין ספרות אקדמית מחקרית על הנושא לבין הנתונים החדשים שהופקו במחקר האיכותני. כל אחד מפרקי הספר מביא קולות של הנשים המרואיינות, ולצדם הערות ותוכנות של הכותבים וספרות אקדמית עשירה השופכת אור על ממצאיהם.

בחלקו הראשון של הספר סקירות מאירות עיניים המציגות לקורא העברי נתונים

* פרופ' עמיה ליבליך, האוניברסיטה העברית בירושלים והמכללה האקדמית לחברה ואמנויות, נתניה.

דואר אלקטרוני: msamia@mail.huji.ac.il

וספרות עכשווית על נשים ערביות בעולם התעסוקה ועל מעמדן בעולם הערבי. בספר שהמתברים אומרים, איך ספור מחקרים דנו בשאלות אלו בספרות המקצועית, אולם ציינו כי לקורא הישראלי הממוצע בתחום מדעי החברה או החינוך אין ידע רב וישיר בנושא מתוך סקירת המתברים אנו למדים על הפמיניזם בעולם הערבי ועל המחיר האישי הנלוו ששילמו אחדים ואחרות ממנהיגי התנועה. הנתונים על שוק העבודה באזורים ועירוניים של העולם מלמדים על שינויים מרחיקי לכת בתחום המגדר והתעסוקה בשנים האחרונות עם זאת, כפיפותה של האישה המוסלמית לקודים מוסריים, לנורמות ולכללים חברתיים המאפיינים חברה פטריארכלית, וביניהם קוד נוקשה של הפרדה בציבור, בתפילה ואף בבית, עדיין משפיעה על מעמדה ועל ההזדמנויות הנפתחות בפניה. נשים עובדות בעולם הערבי מועסקות בדרך כלל בסיעוד, בהוראה ובעבודה משרדית - מקצועות מסורתיים לאישה, כידוע. פריצתן של נשים למקצועות הנחשבים גבריים היא עדיין מוגבלת מאוד. מאלף לקרוא כי שיעור השתתפותן של הנשים בכלכלה העולמית היה בשנת 2001 כ-55%, ואילו שיעור הנשים הערביות בתחומי הכלכלה בארצות ערב עמד רק על 29% (עמ' 38). על רקע זה ברור שקידומן של נשים לעמדות ניהול הוא אתגר אישי וחברתי גדול, והוא נושא חשוב למחקר איכותני. מה הם המכשולים והחסמים שהנשים מתמודדות עמם, ואיך הן חוות את המאבק שחוללו ואת ההישגים שהשיגו?

עד כמה ציטוטים מדברי מרואיינים מדברים יותר מאלף מילים בתאוריה אפשר ללמוד, למשל, מסיפורה האישי של אימאן (עמ' 63-64), מוסלמית שהייתה מועמדת למשרת ניהול של בית ספר ביישוב ערבי. וכך היא מספרת: "כשסיפרו בישוב מי הולך למכרו, אמרו שלשבעת הגברים יש עוד אישה שלא זכרו מי היא. זו המשרה הכי בכירה שערבי יכול להגיע אליה. ביום המכרו לא לקחו אותי בחשבון ואף לא ספר אוזן. בגלל שאני אישה הם לא מכירים אותי, כי גבר יכול לשבת בבית קפה ולדבר על עצמו ולשווק את עצמו ואני לא יכולה. יש להם מקום לדבר על עצמם, לספר על עצמם, להגיד שאנחנו השגנו, אנחנו עשינו... ואז המנהל חוזר בו בגלל שאישה מחליפה אותו... 'מה פתאום אישה במקומי?' ... 'מה נגמרו לנו הגברים שאישה תבוא עכשיו לנהל בית ספר? ואם היא תיכנס להיריון, מי ינהל את בית הספר? איך היא תשב עם גברים למד? אנחנו רגילים להגיע אל המנהל ולשתות אצלו כוס קפה, אז מה נעשה עכשיו? אסור לנו לשבת איתה לבד'..."

מאז המפנה הנרטיבי מקובל בספרות האקדמית כי סיפור החיים של האדם הוא חלון המשקף את זהותו ואת תרבותו. בהבעת עצם מעשה הסיפור בונה את הזהות ואת התרבות של המספר. כמו כן, מקובל לטעון כי יש קשר הדוק, ולא תמיד מודע, בין הסיפור האישי לבין הסיפור הקולקטיבי. אף שאינו עוסק במפורש בתאוריה הנרטיבית, בספר זה ניתן להשתמש להדגמת הטיעונים התאורטיים האלה.

בוזה אחר זה מובאים קולותיהם של נשים ערביות שהגיעו למשרות ניהול, ומתוארים הסיפורים של הרקע שבאו ממנו, קשייהן המיוחדים והתקבלותן. הספר מסכם היטב את המחקר הרלוונטי ואת הנתונים הסטטיסטיים בתחומים רבים הנוגעים לחברה הערבית

בישראל, לחקר התופעה של פריצתן של הנשים הערביות למקצועות מסורתיים גבריים. הספר משלב מנהלות במערכות מתמקד ומעמיק נשים ערביות בני בתי ספר תיכוני כל אלו גם עמדות קולקטיביות בארץ. כמו בסג חשיבות תמיכה בפריצת הדרך השפעתם של נפרד ולכיסוי ראש, ביחוד מול עדינה ומאלפו מהגרות - כפי שקורה במבסוף, מחשיבותו:

1. הספר נכבד ברירה קובכמה מי המבנה דעליו.
2. מן הדיו הפותחת הציטוטי התוקריו אותה 2004 כדי לג"האני" בספרו

בישראל, לחקר המגדר ולמנהיגות, אך אין כמו הסיפורים האישיים המגלמים את התופעה של פריצת נשים ערביות לעמדות ניהול, על הבעייתיות הכרוכה בה מחד גיסא ועל האומץ החלוצי שיש בה מאידך גיסא.

הספר משלב את נקודת המבט הסובייקטיבית של 24 הנשים המרואיינות, כולן מנהלות במערכות החינוך או הרווחה בארץ, על היבטיו התאורטיים והמחקריים. הוא מתמקד ומעמיק בנושאים אחדים - הגדרות והקשרים של מנהיגות נשים בכלל ושל נשים ערביות בפרט, הפרופיל הביוגרפי של נשים בחינוך, סיפורי הקריירה של מנהלות בתי ספר תכנוניים והערכים החברתיים המובילים אותן.

כל אלו גם יחד משקפים היטב את הדיאלקטיקה בין מסורתיות לבין חדשנות ובין עמדות קולקטיביסטיות לבין עמדות אינדיווידואליסטיות בחיי הקהילות הערביות בארץ. כמו בספרות המוקדמת בעולם המערבי על נשים מנהלות, גם כאן מוצגות היטב חשיבות תמיכתה של משפחת המוצא, ובעיקר של האב, וחשיבות העידוד המשפחתי בפריצת הדרך של הבנות. גורם משפיע אחר הוא השכנות של יישובים יהודיים בשל השפעתם של מודלים שוויוניים יותר על המוטיבציה ועל התקדמותן של המספרות.

פרק נפרד ומעניין במיוחד מציג את המעבר בחיי הנשים האלה ללבוש מסורתי ולכיסוי ראש, כמקובל באסלאם. זה נושא רגיש שמשמעותו האישית, הדתית והלאומית, בייחוד מול עמיתים ישראלים ומול המוסדות היהודיים במדינה, נחשפת במחקר בצורה עדינה ומאלפת. בפרק זה מצאתי התייחסות מרתקת, בין היתר, להבדלים בין מוסלמיות מהגרות - כגון נשים מוסלמיות באירופה ובאמריקה - לבין נשים ערביות מקומיות, כפי שקורה בישראל.

לבסוף, אציג שלוש נקודות של ביקורת מתודולוגית על ספר זה, שאינן גורעות מחשיבותו:

1. הספר נכתב על בסיס מחקר שנעשה בשיטת הריאיון הפתוח, אך בכתיבתו נעשתה ברירה קפדנית של הציטוטים המלווים לעתים קרובות בתקצירי הסיפורים. לטעמי, בכמה מקרים עדיף היה להביא לפחות סיפור חיים שלם בלשונו כדי להתרשם מן המבנה הסיפורי, מיחסי מוקדם ומאוחר ומן הקשר בין גורמים שונים המשפיעים עליו.
2. מן הדיווח בספר לא היה לי ברור מה היה אופי הפנייה למנהלת בריאיון, מה השאלה הפותחת ואיך התנהלה השיחה. כמו כן, מן הראוי היה להתייחס לסוגיית התרגום של הציטוטים מערבית לעברית (בראיונות שביצע עראר) ולבעייתיות הכרוכה בכך.
3. החוקרים בחרו לנתח את הסיפורים בשיטתה של קרול גיליגן, כפי שהיא סיכמה אותה עם תלמידותיה ב"מדריך למקשיב" (Gilligan, Spencer, Weinberg, & Bertsch, 2004). שיטה זו מצריכה ארבע קריאות נבדלות של הריאיון המתומלל כדי לגלות את "הקולות" השונים המסתתרים בו - עלילת הסיפור, הקול של "האני", מערכות היחסים והמסגרת החברתית-תרבותית, כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפור המסופר. לא זו בלבד ששיטה זו קשה במיוחד ליישום, אלא שלצערי לא

הרגשתי בפרקי הספר כיצד התבטאו הקריאות השונות ולא הייתה בו כל התייחסות לערכה של השיטה בסיכום המחקר. כמו כן, לא הובהרה הנקודה השפתית-תרבותית, הקשורה בעובדה שחלק מן הראיונות נערכו בעברית ואחרים בערבית, מה שעשוי היה בהחלט להשפיע על הקריאות השונות.

כאמור, הערות אלו לא נועדו לגרוע מערכו של הספר, המצייר בהצלחה תמונה עשירה ומאלפת על תחום הפרט, הקהילה, התרבות והמקצוע בהקשר המגדרי ועל הנושא של מנהלות ערביות במדינת ישראל.

לבסוף ברצוני להביע את התרשמותי משיתוף הפעולה בין שני הכותבים, אישה וגבר, יהודייה וערבי. שיתוף הוצה גבולות זה הניב עבודה מאלפת וחשובה. הטקסט שבספר מצליח להביא את נקודות המבט השונות לעמק השווה ויוצר תמונה אינטגרטיבית של הקולות השונים של מנהלות ערביות בישראל למען הקורא בעברית.

מקורות

- Gilligan, C., Spencer, R., Weinberg, M. K., & Bertsch, T. (2004). On the listening guide: A voice-centered relational method. In P. M. Camie, J. E. Rodes, & L. Yardley (Eds.), *Qualitative research in psychology: Expanding perspective in methodology and design* (pp. 157-171). Washington, DC: American Psychological Association.

טובה גמליאל, יומנו
2014. 311 עמ'.

ירדן ענב

בעקבות "משבר הייצוג
מקצועיות ופילוסופיות
הייתה אם הטקסט האו
ד"ר טובה גמליאל, "יו
קליפורד גירץ (Geertz
"עובדיה" (faction). ו
ספרותית חדשה, המשי
לספר "יומני זהרה
המלווה את גיבורת הס
זהרה. במקרה הזה ניצב
ורק רוחה של זהרה מו
מציע לה לקרוא לטקסט
רפלקטיבית לטקסט "
ההחלפה הזאת מתו
בעיני איך לא נשרכיו
מילותיה של ורדה א
בפני מראה וראי בידי
תאטרלי, המשטה לעו
האתנוגרפי, המשלב :

* ד"ר ירדן ענב, המו
והפקולטה לחינוך,
דואר אלקטרוני: n

© כל הזכויות שמורות